

Szentélyek a római Daciában

erdelyikronika.net/2019/02/szentelyek-a-romai-daciaban

Írta T. Szabó Csaba

Dacia provincia Kr.u. 106 nyarán, a második dák-római háború befejezését követően hivatalosan is a Római Birodalom része lett, és mintegy 165 éven át, 271-ig egy dinamikus és rendkívül szövevényes társadalmi, gazdasági és katonai hálókkal összefont birodalom része maradt. Ez a valamivel kevesebb, mint 165 év gyökeresen megváltoztatta e térség szociális és demográfiai összetételét, és radikálisan átalakította Erdély flóráját, faunáját, gazdaságát és infrastruktúráját is. Ebben a rövid, 165 éves időszakban – tehát a majdani Török Hódoltság időszakával megegyező hosszúságú időszokról beszélünk – több ezer kilométeres úthálózat épült ki, tíz római város jött létre mintegy 200-300 ezer főnyi, urbánus közegben élő, multikulturális lakossággal, mintegy 5000 római feliratot hagytak ránk és majdnem ugyanennyi szobrot és figuratív ábrázolást. Ez a rendkívüli örökség tehát mind Róma műve volt Dacia provincia területén, melynek hatása jóval túlnyúlt az aurelianuszi kivonuláson: a római utakat még a középkorban is használták, a római városokat és erődöket az ideérkező népek belakták és kőbányaként használták, az értékes szobrokat és római kincseket a reneszánsz kor óta dekoratív elemként, majd múzeumi tárgyakként csodálták és csodálják mai napig Erdély-szerte. Ennek a gazdag, máig élő római örökségnek egy igen jelentős része a római vallásgyakorlat emlékanyagát képezi, ezek tehát szentélyek és olyan tárgyak, amelyeket az emberi és isteni világ közötti párbeszéd kialakításában és sikeres fenntartásában használtak.

A térszakralizáció, azaz egy tér vagy helyiség szentéllé, templommá vagy olyan térré alakítása, ahol ember és isten közötti kommunikáció zajlik, egy igen szigorú szabályokhoz kötött folyamat volt a római korban is, amelyben számos vallásstratégia segítette a vallásos ágenst, hogy párbeszédre lépjen az isteni világ tagjaival. Az ember és a római isten-világ közötti párbeszéd a Kr.u. 2-3. században ugyan már nem a régi, archaikus római vallás szabályai szerint működött, de számos elemet megőrzött a régi római vallásból is. A római vallás megőrizte az áldozat központi szerepét, de ekkor már kulcsfontosságú szerepet töltött be – különösen a publikus, köztéri és köztisztviselői szerepkörökben és terekben – a császárkultusz is. Ezekben a mondhatni kötelező és hagyományos elemeken túl azonban a római vallás a Principatus korában, tehát Dacia fennállásának idején nem más, mint tucatnyi embercsoport sajátos istenvilágának, képi világának, vallásos hagyományainak, rítusainak sajátos keveredése és állandó változása, egymásra-hatása és fúziója. Sokáig a szakirodalom ezt a vallásos együttélést

és az ebből fakadó variációkat vallási szinkretizmusnak nevezte, manapság a fogalom kétes értelme miatt egyre inkább a vallási hasonulás (religious appropriation) fogalma van használatban. Bárhogya is nevezzük ezt mai modern fogalmakkal, Daciában a vallás rendkívül fontos szerepet töltött be és ezt leginkább a fennmaradt szentélyek régészeti anyaga tükrözi.

Dacia 165 éves fennállása alatt több száz olyan hely jöhetett létre, ahol a rómaiak isteneikkel kommunikáltak. Ezek döntő többsége privát, egyéni szakralizált tér volt: otthoni oltárok (lararium), házi szentélyek, utcasarkon, utak kereszteződésében, forrásoknál vagy erdő szélén felállított aprócska úti szentélyek. Ezek a hétköznapi és házi vallás világába tartozó helyszínek és szakralizált terek sajnos nem maradtak fent, legfeljebb az ott használt tárgyak – apró bronzszobrocskák, mágikus átoktáblák, ólomtárgyak és apró, hordozható domborművek – tanúskodnak ezekről a régészetileg nehezen megfogható szentélyekről és helyekről.

A második legnagyobb kategória a római szentélyek, azaz szakralizált terek körében a kisvallási csoportok imaházai, gyülekezőhelyei. Ezek a többségében kis belterű, nemegyszer magánházakból átalakított, privát tulajdonú helyiségek főleg városi közegben, vagy katonai táborok környékén voltak népszerűek Daciában; és az ilyen típusú gyülekezőhely kialakítása a legelterjedtebb módja volt a vallási csoportok – 20-30 ember – találkozásának. Ezek a szentélyek jóformán semmilyen építészeti sajátossággal nem rendelkeztek, külsőre alig különböztek egy átlagos római háztól (domus urbana). Sajátosságuk abban rejlett, hogy meghitt, közösségi hangulat uralkodott bennük, nemegyszer igen sűrű tárgyi hagyatékkal, oltárokkal, domborművekkel a falon és gazdag belső díszítéssel, ünnepi lakomák és beavatási rítusok egyéni vagy ismétlődő vallásos emlékeivel. Ezek a szentélyek nemcsak vallásgyakorlatra szolgáltak: tagjai nemegyszer családi, baráti vagy üzleti kapcsolatban álltak egymással, ahogy ma is a frissen alakult újvallási csoportokban. Dacia provinciából számos ilyen kisvallási csoport szentélye maradt fent városi és pre-urbánus, katonai környezetben is: Mithras szentélyek (mithræum), Isis és Serapis szentélyek (iseum, serapæum), Dolichenus isten házai (dolichenum) és Liber Pater szentélyek (bacchium) ismertek a provinciából. Ezen szentélyek közül leginkább az Apulum (Gyulafehérvár) területén feltárt Liber Pater szentély (1989-2003 közötti ásatások) és a 2008-ban felfedezett és 2013-2016 között kutatott Mithras szentély a legjelentősebb, de kiemelendők a porolissumi és mehádiai Dolichenus szentélyek, valamint a verespataki illyr csoportok szentélyei, imaházai is.

A harmadik és egyben leglátványosabb kategóriája a szakralizált tereknek a nagy, köztéri templomok (templum). Ezek a köztulajdonban álló, a városi ordo (ordo decurionum) engedélyével, de nemegyszer magánadományokból épült szentélyek már építészeti sajátosságaikkal, monumentalitásukkal, tehát külső formavilágukban is elkülönültek a többi épülettől. Ilyen jellegű, monumentális és köztéri szentélyek elsősorban Dacia nagyvárosaiban voltak: Apulumban, colonia Sarmizegetusán és Napoca ókori városában is találtak olyan

építészeti elemeket, monumentális szobrokat vagy szobortöredékeket, amelyek ilyen templomokban állhattak. Sajnos a római városok 17 évszázadon át történő kifosztásának eredményeképp ma már egyetlen római templom sem áll Erdélyben. A Várhelyre látogatók azonban megcsodálhatják az egykor minden bizonnyal monumentális látványt nyújtó templomkörzet hatalmas oszlopaikat, oszlopfőit, az épületek alapjainak körvonalait, Asclepius isten gyógyító szentélykörzetét, Nemesis istennő templomát az amfiteátrum mellett vagy Jupiter Optimus Maximus, a római főisten hatalmas templomának (capitolium) a maradványait a város szívében.

Hasonló épületek lehettek a mai Marosportus (Partos) területén lévő Colonia Aurelia Apulensis központjában is, ám sajnos ezen templomoknak már csak a feliratai és monumentális szobrai árulkodnak az egykori szentélyek nagyságáról. Az egyik legutolsó, még alapjaiban in situ szentélyt Karl Gooss szász történész írta le részletesen 1867-ben, amikor Gyulafehérvár római emlékeit kettészelte és végleg elpusztította a kor új vívmánya, a vasút és annak fehérvári útvonala. Ugyancsak a köztéri templomok kategóriájába tartoznak a római katonai erődök közepén álló táborszentélyek (ædes principiorum vagy ædes signorum), ahol a császári portrék mellett isteni tiszteletben őrizték a légió vagy a segédcsoport hivatalos jelvényeit, szimbólumait is. Az eddig felfedezett, közel száz római erődben csak töredékében sikerült ezt a sajátos épületet felfedezni, ezek közül pedig elsősorban az apulumi, potaissai (Torda) és mikházi erődök táborszentélye volt részletesen kutatva.

Dacia első szentélye minden bizonnyal a fővárosi, sarmizegetusai capitolium volt, a római istenháromság (Jupiter, Juno, Minerva) temploma és az ott létrehozott Ara Augusti, a császárkultusz központja, bár az sem kizárt, hogy az első igazi, római valláskommunikációt még a dák főváros területén, Sarmizegetusa Regia erdős vidékén létrehozott Tropæum Traianiban tarthatták. Ennek azonban sajnos csak nyomai maradtak meg, néhány domborműves kő és két votív felirat formájában. Az egyik utolsó szentélyépítésre vonatkozó forrásunk a 260-as évekből származik, amikor Potaisa városában felújították Azisos istenség templomát. Ezt követően, 271 után fokozatosan üressé lettek, elhaltak a templomok, az elkövetkező évszázadokban itt élt változatos népek lakóházakként kezdték használni, kőtömbjeiket építésre használták, majd a kereszténység térhódításával a szobrokat megrongálták, megcsonkították.

Dacia 165 éves fennállása alatt feltehetően több száz szakralizált tér jött létre. Ezek közül jelenleg csupán 54-et sikerült régészetileg azonosítani, 19 epigráfiailag ismert és legalább 67 további szentély létét feltételezhetjük a meglévő régészeti források és irodalom alapján. A bennük felhalmozott régészeti anyag például a fennmaradt feliratok mintegy 25%-át adja. Ez a szám más provinciákhoz képest igencsak jelentős, ami jól jelzi a vallásgyakorlat és valláskommunikáció jelentős gazdasági és társadalmi szerepét a provinciában.